

УДК 81:61:177:37.016:811

Дегтярьова К.В.,

канд. філол.наук, доцент кафедри

українознавства та гуманітарної підготовки

ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»

МОВНО-ЕТИКЕТНІ ОДИНИЦІ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено опису мовно-етикетних одиниць у медичному дискурсі, з'ясовано їх роль у спілкуванні «лікар – пацієнт». Розглянуто особливості вивчення мовно-етикетних одиниць на заняттях з української мови як іноземної у медичному виші.

Ключові слова: медичний дискурс, мовленнєвий етикет, етикетні формули, лінгводидактика.

Постановка проблеми. Важливим об'єктом наукових пошуків у сучасному мовознавстві стало вивчення особливостей мовної комунікації між учасниками спілкування, оскільки мовленнєва поведінка кожної людини визначається низкою стереотипних і нестереотипних комунікативних актів. Такі акти набувають особливої ваги і значення передовсім у фаховому спілкуванні. Оскільки «лікар – це лінгвоактивна професія» [1, с.232], важливу роль у медичному дискурсі відіграють використовувані співрозмовниками мовно-етикетні засоби – одиниці мови, за допомогою яких забезпечується вербалізація етикету й відповідно реалізація ввічливості у стереотипних етикетних ситуаціях, як-от: звертання до співрозмовника, вибачення, подяка, прохання, порада, відмова тощо. Мовноетикетні засоби, виконуючи фатичну функцію (від англ. – phatic communication), стають засобом встановлення і / чи підтримання контакту, визначають його тональність, характер взаємин між комунікантами, забезпечують доброзичливе й шанобливе ставлення між співрозмовниками. Знання таких

засобів і вмiле володiння ними сприяє вдалому спiлкуванню, досягненню поставлених комунікативних цiлей з дотриманням правил увiчливостi. П. Браун і С. Левiнсон визначають увiчливість як «... дiю, спрямовану на задоволення потреб партнера, пов'язаних з його соціальною роллю і сприйняттям власної гiдності» [2, с. 131]. У вербальній комунікації ввiчливість досягається за допомогою мовленнєвого етикету. Зазначимо, що вперше увiв у науковий обiг термiн «мовленнєвий етикет» В.Г. Костомаров наприкинці 60-х рокiв минулого столiття, а Н. Формановська потрактувала мовленнєвий етикет у складі етикету досить розлого: «Пiд мовленнєвим етикетом розуміються регульовані правила мовленнєвої поведiнки, система національно специфічних стереотипних стійких формул спiлкування, прийнятих і приписаних суспiльством для встановлення контакту спiврозмовникiв, пiдтримання й переривання контакту в обраній тональності» [1, с. 98]. В енциклопедичному виданні «Українська мова» наводиться таке визначення: «Мовний етикет – усталені мовні звороти, типові формули, які використовуються у певних ситуаціях спiлкування і відповідають національним культурним традиціям суспiльства або окремому соціуму» [3, с.362]. Як бачимо, загальними ознаками мовленнєвого (чи мовного) етикету є усталеність, стереотипність, національна специфіка, здатність регулювати мовну поведiнку комунікантiв.

Зазначимо, що мовний (чи мовленнєвий) етикет і його одиниці як предмет лiнгвістичного вивчення неодноразово привертали увагу багатьох дослідникiв (Б.Д. Антоненко-Давидович, Ф.С. Бацевич, М. Білоус, А.Н. Васильєва, М. Волощак, Г. Врублевська, О.М. Пазяк, Н.П. Плющ, О. Сербенська, В. Скуратiвський, М. Б. Хайрулліні; Б.М. Головіні, Н.І. Гуйванюк, В.Є. Гольдiн, В.І. Карасик, Н.І. Формановська та ін.). У сучасній лiнгвістичній лiтературі мовленнєвий етикет розглядається у рiзних аспектах – соціокультурному, лiнгвокраїнознавчому, соціолiнгвістичному, лiнгвопрагматичному, зрештою, методичному аспектах. Останнім часом зростає інтерес до вивчення мовно-етикетних одиниць в рiзних дискурсах, про що свiдчать дисертаційні дослідження О. Мельничук, Л. Гнатюк, О. Шлапакова, М. Жовнір та інших; проте у медичному

ще чекає на свої розвідки. У цьому аспекті актуальним вважаємо питання про арсенал мовно-етикетних засобів медичного дискурсу, що й визначило тему нашої розвідки.

Метою статті стала спроба окреслити коло фахових медичних мовноетикетних засобів, а також з'ясувати особливості використання цих одиниць у медичному дискурсі, головню у трансакціях «лікар – пацієнт».

Виклад основного матеріалу. Мовно-етикетні одиниці варто розглядати як сукупність різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), проте об'єднаних спільністю змісту – вираженням увічливості. Загалом український мовленнєвий етикет має великий арсенал мовно-етикетних засобів, проте у цій розвідці ми зупинимося лише на деяких, які найбільш уживані у спілкуванні «лікар – пацієнт», про що свідчить довідкова фахова література [4] та такі, що становлять особливий інтерес з погляду лінгводидактики, оскільки викликають найбільші труднощі у засвоєнні іномовними студентами. До таких лексичних мовно-етикетних одиниць українського медичного дискурсу можемо віднести уживання звертань-регулятивів та звертань-антропонімів: *пане лікарю, пані Маріє, Володимире Івановичу* тощо. Ці одиниці виступають маркерами тональності, реєстру спілкування, по суті, вони з'ясовують і визначають соціальні ролі учасників спілкування, стоять на заваді так званого рольового конфлікту.

Безперечно, суто медичними мовно-етикетними одиницями є медичні евфемізми, коли емоційно нейтральні чи такі, що «приховують» значення через свою обмежену вживаність медичні терміни імплікують неприємні, страшні чи ганебні явища: *педиккульоз* замість *вошивість*, *гельмінти* замість *глисти*, *алопеція* замість *облисіння*, *новоутворення* замість *ракова пухлина*, *летальний випадок* замість *смерть* тощо. До етикетних медичних евфемізмів можна віднести перифрастичні звороти: *надмірна* чи *зайва вага* замість *ожиріння*, *жінка поважного віку – стара жінка* тощо. Уживання евфемістичних мовноетикетних одиниць зумовлено прагненням до пом'якшення категоричності мовлення, дозволяє згладжувати гострі кути, а інколи – приховувати у мовленні суть явища,

щоб не викликати зайвого занепокоєння і безпідставної тривоги у хворого. Наприклад, при огляді лікаря-ендокринолога може насторожити одутле, позбавлене правильних контурів обличчя пацієнта, проте він може запитати: *А у вас завжди такі пухкенькі щічки?* тощо.

Одиницями цього ж рівня постають однослівні етикетні висловлення (*дякую, перепрошую, здрастуйте* тощо). Однак зважаючи на те, що у конкретних висловленнях ці одиниці є перформативними, їх можна зарахувати до вищого – синтаксичного – рівня.

Однією з найчастотніших мовно-етикетних одиниць морфологічного рівня є займенник *ви* у так званих Ви-висловленнях, які досить традиційні в українському мовленнєвому етикеті й виступають маркерами шанобливого, поштивого ставлення до співрозмовника. У фаховому медичному спілкуванні Ви-висловлення набувають також додаткових функцій – як маркера нейтрально ввічливого, стримано ввічливого і підкреслено ввічливого реєстрів спілкування, цілком прийнятних для комунікації медичного дискурсу.

Синтаксичними мовно-етикетними одиницями можемо вважати відсутність семантичного узгодження в числі: *Ви дуже чутливі?, Ви вперті чи податливі?, Ви завжди терпите чи легко прощаєте образи? Ви постійно засмучені своїм поганим здоров'ям?* тощо (усі приклади подаються за [4, с. 37-39]).

Вважаємо, що уживання медичних літот як синтаксичних мовно-етикетних одиниць – *доведеться трошки потерпіти, буде невеличкий дискомфорт* тощо – бажані й доречні у мовленні лікаря, бо дозволяють враховувати емоційний стан хворого, дозволяють пом'якшити негативність, уникати нервового, роздратованого стану хворого.

До мовно-етикетних одиниць вищого – синтаксичного – рівня можемо віднести так звані непрямі мовленнєві акти – висловлення з імпліцитним змістом. Досить часто лікарі з так званими «важкими» у спілкуванні хворими намагаються висловлюватися не прямо, «в лоб», а дещо обережно, «етикетно»: *«Можете завтра прийти на обстеження?»* замість *«Прийдіть завтра на обстеження»* тощо, при цьому мовні засоби, які маркують непрямі висловлення,

конвенціонуються і стандартизуються, перетворюючись на прагматичні кліше: «*Чи не могли б ви ...*» як висловлення директивів різних регістрів. Є. Ключев з приводу непрямих актів зазначав: «мова, як здається, все далі йде від прямих форм вираження..., удосконалюючи систему умовних «сигналів», безпосередньо не пов'язаних зі значенням одиниць, які його складають. Ці тенденції рафінування мови можна характеризувати також і через фігуралізацію засобів вираження» [5, с.213].

Вважаємо, що опис мовно-етикетних одиниць був би неповним без урахування дотичних до них паралінгвальних мовно-етикетних одиниць. Паралінгвальні етикетні засоби – це засоби, що супроводжують усне і/ чи писемне мовлення, – відповідно «...фонаційні (тембр мовлення, його темп, гучність мовлення, типи заповнення пауз), мелодійні явища, а також особливості вимови звуків; до кінетичних компонентів належать жести, тип обраної постави, міміка; до графічних – тип виконання букв і пунктуаційних знаків (почерк)» [6, с. 367]. Зважаючи на те, що стриманість є основою етикету в цілому, використання фонаційних і кінетичних паралінгвальних засобів визначається саме цим критерієм: етикетна гучність мовлення має бути середньою, а у спілкуванні з однією особою – навіть нижче середньої. Темп мовлення має бути середнім чи навіть дещо уповільненим і визначатися віком комунікантів: чим старші люди, тим гірше вони сприймають швидке мовлення. Стриманість як критерій етикетного спілкування визначає використання й інших паралінгвальних засобів – інтонації, кінесики тощо.

Мовно-етикетні засоби мають важливе значення у лінгводидактиці, оскільки широко представлені в культурі спілкування носіїв мови й відображаються в їхній комунікативній поведінці. Метою знайомства з мовно-етикетними одиницями є формування мовно-етикетної компетенції як складника комунікативної компетенції. З огляду на це українському мовленнєвому етикету і мовно-етикетним одиницям зокрема варто приділяти постійну увагу в навчанні українській мові як іноземній, оскільки від рівня сформованості мовно-етикетної компетенції залежатиме успішність комунікації. Важливість вивчення мовно-

етикетних одиниць і національного мовленнєвого етикету полягає ще і в тому, що це – могутній засіб гуманізації навчального процесу і майбутньої фахової діяльності.

Труднощі у дотриманні норм мовленнєвого етикету зумовлюються тим, що знання тільки мовних одиниць не звільняє комунікантів від мовно-етикетних помилок: треба володіти соціокультурним компонентом змісту мовної одиниці, який засвоюється у процесі мовленнєвої практики на заняттях чи у безпосередньому спілкуванні з носіями мови. На рівні мови йдеться про стилістичні особливості, конотаційність значень мовних одиниць, а це завжди складно у вивченні іноземної мови.

Робота з вивчення мовно-етикетних одиниць починається з відбору й систематизації навчального матеріалу – мовно-етикетних одиниць – на стадії укладання типових чи авторських навчальних програм відповідно до етапу навчання та комунікативних інтенцій, що вивчаються. Далі мова має йти про розробку системи вправ і завдань, що сприятимуть вивченню мовноетикетних одиниць і доручному їх використанню. Ця робота повинна проводитися постійно, систематично, починаючи з перших занять. Загалом вивчення мовно-етикетних одиниць має здійснюватися постійно і систематично: у процесі виконання вправ і завдань з розвитку монологічного і діалогічного мовлення, репродуктивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності, як-от: виконання притекстових і післятекстових вправ, читання текстів, в яких представлено багато епізодів побутового і фахового спілкування; читання діалогів в особах, відтворення пропущених реплік діалогів, продукування діалогів за поданими ключовими словами, ситуаціями спілкування, участь у рольових іграх тощо. Важливе значення має також аналіз комунікативних ситуацій з мовно-етикетними помилками і виправлення цих помилок. Зазначимо, що особливу складність в іномовних студентів-медиків викликають українські етикетні непрямі акти, Ви-висловлення (не властиві, наприклад, арабській мові), загалом мовно-етикетні одиниці, які у мовленні набувають імплікованих змістів – медичні евфемізми тощо.

Наприклад, вже на перших заняттях іноземні студенти вивчають, як звернутися до співрозмовника в різних ситуаціях, привітатися, запитати, попроситися, вибачитися, подякувати тощо. На подальших етапах вивчення предметів студенти знайомляться з різними варіантами мовленнєвої поведінки відповідно до ситуації спілкування, тональності, комунікативних позицій співрозмовників тощо, при цьому основна увага звертається на фахове спілкування «лікар – пацієнт». Знайомлячи студентів з комунікативною поведінкою в різних ситуаціях спілкування, викладачі мають наводити приклади поведінки комунікантів із симетричними й асиметричними комунікативними позиціями тощо.

Висновки. Таким чином, мовно-етикетні одиниці – це різнорівневі мовні одиниці, використання яких відповідно до правил мовленнєвого етикету забезпечує дотримання умов увічливого контакту зі співрозмовником. Дотичними до вербальних мовно-етикетних одиниць є паралінгвальні – фонаційні й кінетичні – в усній формі комунікації. Особливої ваги ці одиниці набувають у медичному дискурсі.

Знайомство з правилами мовленнєвої поведінки, мовно-етикетними одиницями, мовноетикетними помилками і способами їх подолання складає важливу частину змісту навчання української мови як іноземної.

Література:

1. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Н.И. Формановская. – М.: Издательство ИКАР, 1998. – 292 с.
2. Brown P. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. - London: Longman, 1988. - 191 p.
3. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), Зяблюк та ін. – 2-е вид. випр. і доп.– К.: Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.: іл.

4. Лещенко Т. О. Запитаємо у хворого (російсько-український опитувальник) / Т. О. Лещенко, І. П. Катеренчук. – Полтава, 2001. – 45 с.
5. Ключев Е.В. Речевая коммуникация: Учеб.пособие для ун-тов и вузов / Е.В. Ключев. – М.: «Издательство «ПРИОР», 1998. – 224 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – 683 с.

Дегтярева К.В. Речевые этикетные единицы в медицинском дискурсе: лингводидактический аспект

Аннотация. Статья посвящена описанию речевых этикетных единиц в медицинском дискурсе, выяснена их роль в общении «врач – пациент». Рассмотрены особенности изучения речевых этикетных единиц на занятиях по украинскому языку как иностранному в медицинском вузе.

Ключевые слова: медицинский дискурс, речевой этикет, этикетные формулы, лингводидактика.

Dehtiarova K. Etiquette formulas in medical discussion: linguodidactic aspects

Summary. The article has been devoted to the description of the speech units in the medical discourse, their role in the communication "doctor-patient" is clarified. Peculiarities of the study of speech units at Ukrainian as a foreign language lessons at medical higher educational establishments are considered.

Key words: medical discourse, speech etiquette, etiquette formulas, linguodidactics.